

A SZÁJHAGYOMÁNY- KUTATÁS HORIZONTJAI

MANDICS GYÖRGY

Görög-Karády Veronika:

Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete

Mesék, teremtéstörténetek, etnopszichológiai elemzések (Afrika, Európa)

L'Harmattan, Budapest, 2006. 427 old., 3300 Ft

A szájhagyomány-kutatás a XX. század utolsó évtizedeinek gyermeke, de mint minden lényeges újításnak, elég mély gyökerei vannak. Ahogy Jourdain úr számára meglepetés volt, hogy eddig prózában beszélt, bár mit sem tudott róla, a bölcs mondásokat agyagtáblákra rovó sumér írnokok vagy a Nílus mentén Khufu-legendáriumot papirusztekercsekre jegyző papok is meglepődtek volna, ha valaki szájhagyomány-kutatóknak nevezi őket, noha ez volt munkájuk lényege. Pedig amikor Európa még csak alakulóban volt, a kínaiaknak már arra is futotta, hogy efféle gyűjtemények ezreit vessék tűzbe az első totális reformer (Si Huang-Ti, i. e. 215 körül) parancsára, aki saját eszméinek úgy kívánt örök egyed-uralmat szerezni, hogy minden más szellemi szerzeményt eltüntetett a föld színéről – az alkímista munkák kivételével, melyekben az örök élet elixírének titkát kereste.

Persze a régi gyűjtők és a modern kutatók közt vannak fontos különbségek is. Az új gyűjtőknek egyre pontosabban kidolgozott módszertanuk van, s a szájhagyományra immár nem csupán mint az írásbeliség sajnálatos hiányára néznek, hanem a felfedező rácsodálkozásával. A lelkiállapot különbsége hasonló ahhoz, amit a modern zoológusok érezhetnek a régiekkel szemben, akiknek egy újonnan felfedezett állat csak megszerzendő tárgy volt a jövődó gyűjtemények számára, ők viszont már azon töprengnek az ökológia, a genetika ismeretében, miként lehetne ezt az állatfajt megvédeni a kihalástól. A régi szájhagyomány-gyűjtők az írás mindenhatóságában hittek, mint a kínaiak, akik szerint egy halovány titántájú írás is többet ér a legerősebb szónál. Az új kutatók viszont felismerték, hogy az írás a kommunikációnak csak egyik összetevőjét, a logikai tartalmat képes elsősorban közvetíteni, a hang, a zeneiség, a kísérő kommunikatív gesztusok, az egész kommunikációs kontextus kimarad.

A szájhagyomány-kutatásban a változást ösztönözte az Afrika-kutatók azon felfedezése is, hogy a szájhagyomány nem jelenti feltétlenül a kommunikációs közhelyek, a középszer uralmát. Akárcsak a magaskultúrákban, itt is van bonyolult, titkos, ezoterikus

tudás, de ez olyan jelenszerekhez kötődik, amelyek írásnak mégsem nevezhetők. A dogonok egyik titkos társasága igazi szellemi tartalmainak megismerése nyomán¹ kiderült, hogy más afrikai népeknél is vannak hasonló társaságok, a felfedezett, nem európai stílusú metafizika nemhogy anomália volna, hanem éppen sőt a szabály.² S arról sem érdemes újabb elméleteket gyártani, hogy mindez hogyan süllyedt alá egy régi magaskultúrából vagy a ponyvairadalomból, ahogyan ezt az európai kultúra vélt magaslatáról a klasszikus szájhagyomány értékesebb részéről eddig állították. A hagyományos folklór – ahogyan a Grimm testvérek gyűjteni kezdték – érdekes, jó, de nem meríti ki a szájhagyomány sokkal szélesebb, ám eddig fel nem fedezett világát.

A klasszikus folklórgyűjtés szájhagyomány-kutatással bővítését segítette elő az a felfedezés, hogy a szájhagyomány-centrikus kultúráknak is van vizsgálható történelmi múltjuk. A királyi hősénekek regélői, a törzsi genealogikus listák tudói nem csupán fantáziálnak. E listák s a velük összefüggő eposzok, énekek évszázados történelmi múlt rekonstrukcióját teszik lehetővé. Ami Frobeniusnak még hihetetlen királylista volt a Ghana Birodalomról,³ Torday Emil szeniális felismerése nyo-

1 ■ Marcel Griaule: *Masques dogons*. Institut d'Ethnologie, 1938; M. Griaule: *Dieu d'Eau. Entretiens avec Ogotemméli*. Ed. du Chêne, 1958; Marcel Griaule – Germaine Dieterlen: *Signes graphiques soudanais*. Hermann, Paris, 1951. 7-30. old.; Marcel Griaule – Germaine Dieterlen: *Le Renard Pâle*. Institut d'Ethnologie, Paris, 1965.

2 ■ A. Hampaté Ba: *La Tradition vivante*. In: *Histoire générale de l'Afrique*. I. *Méthodologie et préhistoire africaine*. Jeune Afrique-UNESCO, é. n., [1980], 191–230. old.

3 ■ Leo Frobenius: *Paideuma*. Geisenheyner u. Crone, Stuttgart, 1928 (Az 1910-es években kapott információt tudomásom szerint elég későn közölte: 74 király a Fulbe foglalásig. i. sz. 300.)

4 ■ Emil Torday: *On the Trail of the Bushongo*. J. B. Lippincott, Philadelphia, 1925.

5 ■ Jan Vansina: *Essai de la méthode historique*. Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, 1961.; *La légende du passé. Traditions orales du Burundi*. Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, 1972.; *The Children of Woot. A History of the Kuba Peoples*. University of Wisconsin Press, Madison, 1978.

6 ■ Kövesdi Zsuzsa – Kozma László: *Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Kairosz, Bp., 2005.; Külöls Imola – Vasvári Zoltán: *Áldozatok. A második világháborús hadifoglyaltáborok és a sztálini légerek folklórából*. L'Harmattan, Bp., 2006.; Miodrag Milin: *Timișoara 15-21 decembrie '89*. Timișoara, 1990.

7 ■ Biernaczky Szilárd: *Oralitás a mai afrikai irodalmak életében. Helikon*, 1986. 3–4. szám, főként 297. és 305. ssk. old.

8 ■ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtől lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető, Bp., 1976.

9 ■ Lammel Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia*. Gondolat, Bp., 1985.

mán már a valóság gyanújába került: Torday felismerte, hogy a Kongó menti busongo nép 98. királya, Bo Kama Bomacsala uralkodása alatt tényleg volt egy teljes napfogyatkozás, méghozzá 1680. március 30-án.⁴ Jan Vansina, aki rekonstruálta a Nagy-tavak menti Burundi és a kongói kuba nép azelőtt mitikusnak vélt történelmét,⁵ kidolgozta történelmi szájhagyomány-kutatási módszertanát, s ezzel valóságos láncreakciót indított el. Minden afrikai kultúra – amely addig csak az európai hódítók szórványos és gyakran lekezelő feljegyzéseinek formájában létezett – megkezdte önállósulási harcát igazi önképe érvényesítéséért.

A módszer nem maradt meg az afrikanisztika keretein belül, hanem minden olyan esetben alkalmazták, ahol a dokumentumok szűkösek, elégtelenek vagy ideológiailag manipuláltak: a kényszerkitelepítések története, a Gulag-visszaemlékezések, a hadifogolytáborok a Szovjetunióban, az 1956-os magyarországi, az 1989-es temesvári forradalom stb. – az oral history ma már kedvelt és bevett témái.⁶

A szájhagyomány-kutatásban a hagyományos folklorisztikus megközelítésekhez képest teljesen más irányú bővítést eredményezett a rítusok leírása. A hagyományos gyűjtők még külön-külön jegyezték fel és adták ki a

Antilop-fejdiszes bambara táncosok

dalanyagot, a közmondásokat, a hősi énekeket. Az új irányzat komplex leírásaiban viszont már sokkal jobban kitűnik, milyen szerepük van a hagyományos elemeknek egy-egy nagyobb szertartási ciklusban, hogyan szól bele a közönség kórusként az előadásba, s milyen az egész rítus dramaturgiai felépítése és kataritikus hatása.⁷

A szájhagyomány-kutatásban helyet kaphattak a megszabott szertartásszövegektől eltérő népi imádságok⁸ és a bibliai szövegek népi átköltései,⁹ melyeket hosszú ideig azért nem gyűjtöttek, mert túl új és főként másodlagos, származtatott szövegekként érdektelennek vélték őket.

Végül meg kell említeni a szájhagyomány-kutatásnak egyik modern leágazását, a rendkívüli eseményekkel kapcsolatos kortárs élményanyag feldolgozását. Itt sokáig a jelenség szenzációs jellege akadályozta a kutatást.¹⁰

A felsorolt újítások a hagyományos folklorikatikus tematikus ki-szélesítésével kapcsolatosak. Új szemléleti megközelítést nem az afrikanisztika, hanem a népmese-kutatás úgynevezett magyar iskolája hozott. Ortutay Gyula már 1940-ben leszögezte, hogy a kutatás középpontjába nem a szöveget, hanem a mesélő személyt kell állítani. Fel kell kutatni a legtehetségesebb mesélőket, és a szö-

vegkiadásokban arra kell törekedni, hogy a mesélő teljes repertoárjával szerepeljen. Ez teszi lehetővé a környezet és a mesélő viszonyának mélyebb feltárását, annak nyomon követését, hogy a hagyomány és a közönség igényei hogyan alakítják a mesélő repertoárját, illetve a mesélő hogyan módosítja a hagyományt magát.¹¹

A begyűjtött szövegek modern szövegantropológiája, többirányú megközelítésük tudománya¹² strukturális (moduláris) és holista elemzési eljárásokat ismer. A folkloriszemiotika általában moduláris elemekkel dolgozik, mivel csak a szöveg bizonyos elemeit tekinti jelenek, ritkán az egészét. A holista elemzés inkább a tudatos, többrétegűre szervezett irodalmi alkotás titkainak feltárója, a szájhagyomány-kutatás rendszerint megelégszik a strukturális (moduláris) elemző eljárásokkal. A matematizálásig elmenő formalista szemiotikai vizsgálatok elég ritkák,¹³ a módszert az elemi bináris oppozíciós struktúrák feltárása jellemzi.¹⁴

Mindezt előre kellett bocsátanunk, hogy elemezhessük Görög-Karády Veronika válogatott tanulmányainak nemrég megjelent kötetét, hiszen a szerző bevallottan a francia szájhagyomány-kutató iskola egyik etnopszémotika iránt elkötelezett képviselője,¹⁵ de a magyar mesekutató iskolához is szorosan kötődik. E kettősség némi magyarázatra szorul.

10 ■ Valerii I. Sanarov: On the Nature and Origin of Flying Saucers and Little Green Men. *Current Anthropology*, 22 (1981); Thomas Eddie Bullard: *Mysteries in the Eye of the Beholder: UFOs and their Correlates as a Folklore Theme Past and Present*. Disszertáció, Indiana University, Folklore Dep., 1982.; uő.: *UFO Abductions: The Measure of a Mystery*. Fund for UFO Research, Mount Rainier, 1987. (Az elrablási esetek folklorista feldolgozása); Mandics György: *Enciclopedia Ființelor Extraterestre*. Vol. I. Humanoizi și Pseudohumanoizi, Ivan Krasko, Timișoara, 1996; *Enciclopedia Ființelor Extraterestre*. Vol. II, Zooizi și bioizi, Aldo Press, București, 1997.

11 ■ Veronika Görög: Étude des contes: L'école finnoise – l'école hongroise. In: *Artes Populares 16–17*, 1995, 51–55. old.

12 ■ Balázs Géza: *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola – Interkultúra-, Nyelvi- és Médiakutató Központ, Szombathely–Bp., 2007.

13 ■ Solomon Marcus (red.): *Semiotica folclorului. Abordare lingvistică-matematică*. Academia Republicii Socialiste România, Comisia de lingvistică matematică, București, 1975.; *La sémiotique formelle du folklore. Approche linguistico-mathématique, sous la direction du professeur Solomon Marcus*. Edition Klincksieck, Paris, 1978.

14 ■ Claude Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale*. Librairie Plon, Paris, 1958; J. M. Lotman: *Trudi po znakovim szisztyemam 2–4*. Tartu, 1965., 1967., 1969. old.; Voigt Vilmos: *Bevezetés a szemiotikába*. Gondolat, Bp., 1977.

15 ■ Brunhilde Biebuyck: The many faces of the French research team, „Language et culture en Afrique de l'Ouest”. *Research in African literatures*, 15 (1984), 2. szám, 262–288. old. (A Görög Veronika vezette, ERA 246 néven számon tartott francia kutatócsoport módszertanának jellemzése, működésének leírása.)

A szerző 1956-ban hagyta el Magyarországot. A Sorbonne-on végezte etnológiai tanulmányait, majd a Keleti Nyelvek Főiskoláján tanult egy nyugat-afrikai nyelvet (bambarát), hogy magas szinten végezhesse kutatói és oktatói pályáját a Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) keretében. 1972-ben és 1975-ben Mali államban a manding népcsoportba tartozó bambaráktól gyűjtött meséket. Ezeket bambara és francia nyelven foglalta kötetbe és adta ki Gérard Meyerrel közösen.¹⁶ A SELAF (Société pour l'Étude des Langues Africaines) által kiadott tematikus kötetek létrehozásában is tevékeny részt vállalt, s egy hosszabb tanulmányban feldolgozta az igazságosztó fa témáját.¹⁷ A háromkötetes könyv egyik recenzió szerint ez a munka még nem kapott elegendő figyelmet.¹⁸

Egy másik műve a vásott kölykökről (*enfants terribles*) szól.¹⁹ Ez a hőstípus a bambara-malinke kultúrkörben különösen népszerű: a szerző 11 variánszt vizsgálhatott meg (ebből néhány saját gyűjtése). A hős – aki megöli az apját, sőt beavatási mestere ellen is felázad – elutasítja a gazdagságot és a főnöki hatalmat, de végül mégis megdicsőül. Görög-Karády e bipoláris figura féktelen, minden társadalmi normával szembeálló magatartásában a beavatott magabiztosságát, a kozmikus rend letéteményesét és helyreállítóját fejezi fel.²⁰

Görög Veronika eddigi életműve alaptémáját már doktorátusi dolgozatában megfogalmazta: miként tükröződik a fehérek és a feketék viszonya abban, ahogyan az afrikai népek szájhagyománya a hittérítőktől megismert bibliai teremtésmitológiát adaptálta?²¹ Az említett SELAF-sorozat 23. kötetében adott rá azután teljesebb választ, 90 etnikum 161 szövegpéldáján vizsgálva meg a fehérek és a feketék egymáshoz fűződő viszonyának mitizált elképzeléseit.

Érdekességként megjegyezhetjük, hogy bár e témára Görög Veronika a nyugat-afrikai népek folklórában bukkant rá, már a klasszikus misszionárius és gyűjtő Westermann felfedezte a XX. század első évtizedében, de kora viszonyaival összhangban egyáltalán nem exponálta.²² Westermann hittérítőként ütközött bele az emberek közötti egyenlőtlenség problémájába. Jómaga az egyenlőséget hirdette, s közben gyarmatosítóként az egyenlőtlenséget konzerválta. A szudáni silluk törzsről szóló monográfiája azonban megőrizte Görög Veronika számára a legrégebbi kelet-afrikai szöveget (1912), amelyben már megtalálható a visszatérő motívum: az egyenlőtlenség okozója a bűnös ósanya, aki elrejtette Isten elől a fekete gyermeket, ezért az nem részesült mindazokból a jótéteményekből, amelyek a fehér gyermekeknek jutottak.²³

A Görög Veronika által feltárt hatalmas anyagból – amely teljes terjedelmében olvasható a könyv második felében – kiderül, hogy a legtöbb szöveg szerint a fehérek és a feketék közti egyenlőtlenség sorsszerű, megváltoztathatatlan: vagy Éva bűnére vezethető vissza, vagy az ősök valamilyen hibájára, tévedésére. A könyv utolsó fejezetében Görög Veronika összegzi a fehér-

reknek és a feketéknek a szájhagyományban kirajzoló tulajdonságait. A szövegek mintegy harmada a fehérek technikai fölényével és hatékonyságával magyarázza jobb helyzetüket, míg a feketék pozitív tulajdonságaiként a türelmességet, az udvariasságot, bőriük finomságát és szépségét nevezi meg.

Ez a könyv átütő siker volt;²⁴ a témát a szerző ismételtelen feldolgozta, kibővítette, kiegészítette újabb gyűjtések eredményeivel.²⁵ A jelen kötet a nem szakmabeli olvasóknak enged rálátást erre a fontos kérdéskörre.²⁶ Görög-Karády Veronika elemzéseiben főleg a bináris oppozíciókat feltáró etnoszemiotikai módszert használja. Így osztályokra bonthatja a heterogénnek látszó anyagot, és könnyű utat nyit az általánosításnak. Az egyik legfontosabb megállapítás, hogy a gyűjtött anyagban a feketék rezignáltnak veszik tudomásul a számukra megváltoztathatatlan, hogy nincs esélyegyenlőség. Ez valószínűleg így is van, hiszen a gyűjtések a XIX. század végétől a XX. század hatvanas éveinek végéig tartó időkből származtak. Mivel a függetlenedési folyamatok éppen e korszak végén indultak meg, valószínű, hogy a XXI. század szájhagyomány-kutatói majd e század végén írhatják meg, miként változott meg ez a mitológia. Ennek a sejtésnek mintegy előfutárai azok a szövegek, amelyeket Felix Tambaud 1978-ban Kongóban gyűjtött – már Görög Veronika kötetének megjelenése után. Összehasonlítva ugyanazon szövegnek egy 1883-ból gyűjtött változatával, kiderült, hogy a fehér és a fekete értékrend hangsúlyai módosultak: a régi változatban az ősi engedelmissége jutalmaképp lesz fehér, dicsőül meg, míg az új szövegekben a kapkodó ősi büntetésből lesz fehér, s szülőföldjétől távol kell bujdoskolnia. Ez már csak egy lépésre van attól, hogy az értékrend teljesen

16 ■ *Contes bambara du Mali et du Sénégal Oriental*. CILF, Paris, 1974 (G. Meyerrel); *Contes bambara du Mali/Mali bamanan nsürinu*. Publications Orientalistes de France, Paris, 1979. (A. Diarrával). E gyűjtemények alapján született meg a magyar kötet a „Népek meséi” sorozatban: *A madáron vett menyasszony*. Európa, Bp., 1984.

17 ■ Geneviève Calame-Griaule (ed.): *Le thème de l'arbre dans les contes africains*. SELAF, Paris, 1969–1976; a dolgozat: II. köt. (1970), 23–62. old.

18 ■ Rüdiger Schott recenziójában (*Fabula* 38 [1997], 3–4. szám, 362–364. old.) felrója, hogy az *Enzyklopädie des Märchens* Baum (fa) címszavából (I. köt., Walter de Gruyter, 1977. 1366. skk. old.) hiányzik ez a fontos utalás az itélet fájára.

19 ■ *Histoires d'Enfants Terribles – Afrique Noire*. Préface et conclusion par Geneviève Calame-Griaule. Maisonneuve et Larose, Paris, 1980.; a dolgozat: 11–72. old.

20 ■ Bierneckzi János: *Histoires d'Enfants Terribles*. *Helikon*, 1986. 3–4. szám, 545–547. old.

21 ■ Veronika Görög: *Noirs et Blancs. Leur image dans la littérature orale africaine*. Étude – Anthologie SELAF, Paris, 1976. (Doktorátusi dolgozat, PhD-fokozat, 1974.)

22 ■ D. Westermann: *Noirs et Blancs en Afrique*. Payot, Paris, 1937.

23 ■ D. Westermann: *The Shilluk People. Their Language and Folklore*. D. Reimer, Berlin, 1912. 178. old.

24 ■ Rüdiger Schott recenziója: *Fabula* 20 (1979), 4. szám, 311–312. old.

25 ■ Görög-Karády Veronika: *Préférence parentale et inégalité raciale: étude d'un thème idéologique dans la littérature orale africaine*. *Acta Ethnographica Hungarica* 26 (1977), 1–2. szám, 37–58. old.; V. Görög-Karády: *Le Blanc et son image à travers*

megforduljon, hiszen Tambaud ismeri az elmondott mítoszoknak olyan, a törzsen belül mesélt változatát is, amely szemben áll azzal, ahogyan a misszionáriusok mesélik a bibliai teremtéstörténetet.²⁷

A Görög-Karády Veronika által egybegyűjtött különféle történetek változatainak kisebb-nagyobb különbségeit összevetve s elemezve szembeötlő, hogy a teremtéstörténetek átvételekor hogyan keverednek a különböző ideológiákhoz kötődő fogalmak. A fordításokban a legtöbbször Isten monoteista fogalma jelenik meg név szerint, függetlenül attól, hogy a zsidó-keresztény Istenről, az arab vagy török hatásra megismert Allahról, vagy pedig egyszerűen a törzsi szellemőről van-e szó. Talán nem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy a nilotikus kultúrákban mikor *Jok* (Dzsvok) az isten, mikor *Kot*, s miért. Vajon nincs-e köze ahhoz, hogy egyik kultúra egy szegmētáris törzsé (nuer), a másik esetben szabályos főnökség van (silluk, dinka), ahol más-más a férfi ági és női ági őszellemek szerepe a hatalomban való részesedéskor? (19–24. old.)²⁸

A szerzőt foglalkoztató másik nagy téma a családon belüli egyenlőtlenségeké: külön kötetet szentelt ennek franciául, s magyar könyvében is válogatása második nagy részét ezek az írások alkotják.²⁹ Nagy fejezet a válogató, lázadó lány története, aki maga akar férjet választani magának – később egy külön közös francia könyv

XVIII. századi bambara faszobor

tárgya lesz. A vizsgált bambara és malinke szövegekből az derül ki, hogy az ilyen normaszegő lázadásokat a nagycsaládok kezelni tudják, s ebben mindegyik rokonnak megvan a maga feladata. Az is kiderül, hogy a bambarák e téren sokkal rugalmasabbak malinke szomszédaiknál.

A zsarnok apákról szól az itt bemutatott kötet második, a családon belüli egyenlőtlenségeket vizsgáló részének első tanulmánya. A mesék a szülői önkényt ítélik el a közösség szempontjából: az

apa túlzott szeretete a lánya vagy a fiai iránt nem akadályozhatja meg a fiatalok nemi életét, házasságát.³⁰ Az egyik legizgalmasabb történet – *A király, aki meg akarta tartani a lányát* – többszörösen érdekes látélet az apai féltékenységről. A király lányát, látva szépségét, kiviruló nőiségét, egy falal körülvett házba zárja, s egy öregasszonyt rendel mellé őrizőnek és kapuőrnek (298–299. old.).³¹ De egy fiatal férfi kicsellezi a királyt, alagutat ás a lányhoz, és teherbe ejti. Amikor megszületik a gyermek, a király a környék minden férfit átudvarába rendeli, s a gyermeket kéri meg, hogy keresse meg az apját. Az anyjától tanult, a hangyászlól szóló dalt énekelve, rá is bukkan. A mesét kommentálva Görög Veronika úgy véli, hogy „az apád sörényes hangyász” utalás arra, hogy az a földet túrva jutott el az anyjához,³² ami mai fejjel logikusnak tűnik. Azonban egy archaikusabb változat is elképzelhető, ha a férfit „sörényes hangyásznak” hívták, illetve ilyen nevű törzsbe tartozott. A mese így az exogámia szokására való figyelmeztetés lenne, s benne a Láng János által felfedezett kettős természet motívuma manifesztálódna. E szerint akit „sörényes hangyásznak” hívnak, az „alagutat ás a föld alatt”, akit „sasnak”, az „repülni tud” stb. A szöveg mai állapotában valószínűleg már csak homályos utalás egy ilyen archaikus mitikus elbeszélésre.

1979-től Görög-Karády Veronika gyakrabban járt Magyarországon. Előadásai szellemi izgalmat jelentettek új tanítványainak, hiszen nem a megszokott ideológiai sémákat hallhatták előadásain. 1980-ban Kovács Ágnes mesekutatóval cigány mesemondók felkutatására indult, és megismerkedett a varsányi Berki Jánossal és családjával. Egyetértve a magyar egyéniségkutató iskola célkitűzésével hamar felismerte, hogy a cigányul és magyarul is tehetséges mesemondó még a könyvekben olvasott klasszikus meseanyagot is átlényegíti, tehát igen alkalmas arra, hogy a kutató megragadja a mesélő univerzuma teljességét, egyediségét. Berki János anyagából öt mesét cigány, húszat magyar nyelven publikált. A család tagjai közül vejétől, Kökény Józseftől három, lányától, Ildikótól két mesét közölt. Berki Jánost arra is megkérte, mondja el élete törté-

deux contes. *Notre Librairie* 50 (1979), 43–55. old.; *Noirs et Blancs. A propos de quelques mythes d'origines vili. Itinéraires...en pays peuls et ailleurs.* ERA 246, Paris, 1981. II. köt., 79–95. old.; Veronika Görög-Karády: *Retelling Genesis. The Children of Eve and the Origin of Inequality.* In: Veronika Görög-Karády (ed.): *Genres, Forms, Meanings: Essays in African Oral Literature.* Oxford, 1982. 31–44. old.; Görög Karády Veronika: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete: a teremtéstörténet újratelemzése.* *Ethnographia*, 1986. 13–24. old.

26 ■ A magyarul megjelent könyvben szerepelnek: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. A teremtéstörténet újratelemzése*, 9–24. old.; *Miért uralkodnak a fehérek a feketék felett? Fekete-afrikai eredettörténetek*, 27–49. old.; *Feketék és fehérek Fekete-Afrikában és az Egyesült Államokban*, 51–68. old.

27 ■ Veronika Görög-Karády: *Vili Genesis Stories: texts and analysis.* *Research in African Literatures* 15 (1984), 2. szám, 239–261. old. A régi és az új szövegváltozat összehasonlító elemzése: 251–257. old.

28 ■ Vö. Mandics György: *Civilizația și culturale Africii Vechi.* Editura Sport-Turism, București, 1983. 263–269. old.

29 ■ Veronika Görög-Karády: *L'Univers familial dans les contes africains. Liens des sang, liens d'alliance.* L'Harmattan, Paris, 1997.

30 ■ Rüdiger Schott recenziója: *Fabula* 39 (1998), 3–4. szám, 342–345. old.

31 ■ Vö. Görög-Meyer: *i.m.* 13. old.; *A madáron vett menyasszony*, 8–10. old.

32 ■ *A madáron vett menyasszony*, 198. old. (jegyzet); Láng János: *A mitológia kezdetei. Az ősi népek elbeszélései.* Gondolat, Bp., 1979. 59–65. old. (A kettős természet motívumának kialakulása, az inadekvát asszociáció.)

netét.³³ A gyűjtés körülményeiről is részletesen beszámol. Ily módon a jövődó kutatók nem csupán a mesék gondosan lejegyzett anyagát kapják, hanem valóságos kis lírai szociográfiát is.

Babos István és Erdős Lajos cigány mesemondókról³⁴ írt tanulmányaiból kiderül, hogy Babos fantáziáját egy ponyvafüzet-sorozat ajzotta fel. Sajnálatos módon nem lehet tudni (és a mesélő halála miatt már sohasem tudható meg), hogy a családon belüli erőszak témáját kifejezően ábrázoló életmű mennyire fakadt saját élményből. A cigány adatközlők és a cigány mese megismerése fordította Görög-Karády Veronika érdeklődését a cigányok sorsára. *A megvetés természetrajza. A cigány alakja az európai gondolkodásban* című tanulmányában³⁵ a világ különféle tájairól gyűjtötte össze azokat a szövegeket, mítoszokat, amelyek a cigányok helyzetét magyarázzák. A magyarázó elvek ugyanazok, mint a fehérek és a feketék különbözőségét értelmező szövegeké: egy részük a teremtésmítosz parafrázisa, más részük Jézus keresztre feszítésével kapcsolatos. Mindkét szövegtípus ítéletet mond: a cigányok hátrányos helyzete sorsszerű.

Az utolsó témakör, amelyet Görög-Karády Veronika érint, a zsidóság mitikus képe, a róluk szőtt népi képzelet. Az utóbbi években a már megismert módszerrel készült tanulmányai közül kettő került be a jelen kötetbe (*A Bolygó zsidó és társai a magyar folklórban; A megtáncoltatott és az ördöngös zsidó – Sztereotípiák és közhelyek dialektikája a folklórban*).³⁶

A Görög-Karády Veronika által kezdeményezett kutatások rámutatnak, hogy a szájhagyományban létezik egy olyan kiterjedt folklóranyag, amelyet eddig főleg vagy kizárólag műfajonként gyűjtöttek, illetve vizsgáltak (mint népmesét, apokrif mítoszt, aforizmat, népi szólást, esetleg formulát), ám társadalom-lélektani szempontból nem tanulmányozták. Mindezekben a műfajokban nemcsak az archaikus típusú társadalmak alkotnak, de a modern társadalmak széles rétegei is, amelyeknek véleménye nem jelenik meg a sajtóban, amelyek más médiumokban képesek kifejezni saját értékrendjüket, identitástudatukat, viszonyukat a velük együtt élő másokhoz. Végül is minden társadalmi réteg kitermeli a maga sajátos mitológiáját – a tudat adott szintjén elfogadható szellemi megoldást az akut, megoldhatatlan, kezelhetetlen problémákra. A mítosz minden időben szellemi öngyógyító, hagyományosan elfogadott és továbbadott megoldást kínált a megválaszolhatatlan kérdésekre.³⁷ E „barkácsoló” jellegű megoldások zöme természetesen illuzórikus volt, és ma is az. Ha például a Biblia azt tanítja, hogy Isten teremtett agyagból embert, akkor ezt a motívumot minden megoldhatatlan probléma kapcsán felhasználhatja. Miért más például a színes bőrűek helyzete a világban, mint a fehéreké? A válasz számtalan dimenzióját összefogni képtelen ember saját tapasztalataira támaszkodik: minél tovább égetik az agyagot, annál sötétebb lesz. Ily módon csak az isteni céltudatosságot kell emberi kombinációs készséggel kiegészíteni, és kész a válasz. A fehér ember sikeres, mert Isten a né-

gert túl sokáig tartotta a kemencében, „megfeledkezett róla”, a „fehéret” pedig időben kivette; e történet kínai változatában viszont a fehér ember „sületlen”, ezért olyan hebehurgya, a fekete „túlsült, bárgyú”, míg a sárga „éppen megfelelő, tökéletes”.³⁸

Elmondhatjuk, hogy a magyar kötet közvetítő szerepet tölt be azok körében, akik nem olvashatták Görög-Karády Veronika francia nyelvű munkáit. Magyarországon még a szakmán belül is csak egy szűk csoport ismeri munkásságát, az általa bevezetett módszertan és szemlélet eredményeit a hagyománykutatásban,³⁹ bár a szakma egyik klasszikusa, az amerikai Dorson már több mint negyedszázada felhívta a figyelmet az általa akkor Franciaországban vezetett csoport úttörő szerepére.⁴⁰ Az utóbbi évtizedben azonban Karády-Görög Veronika lassan megkerülhetlenné vált úgy is, mint tanár a francia vagy magyar egyetemeken, úgy is, mint konferenciaszervező, folyóirat- és kiadványszerkesztő és úgy is, mint a „littérature orale” iránti érdeklődés nemzetközi ösztönzője és az afrikai szájhagyományozó irodalom elismert kutatója és bibliográfusa.⁴¹ □

33 ■ Görög-Karády Veronika: Berki János mesél cigány és magyar nyelven. *Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian. Cigánisziklái tanulmányok* 3. 1985.; franciául: 1991.; *Berki és családja, Szalonnafa*. Akadémiai, Bp., 1992.

34 ■ Babos István meséi. *Három muzsikuss cigány*. L'Harmattan, Bp., 2003. (Erdős Lajos repertoárja, rendezése feldolgozás alatt.)

35 ■ Le folklore du mépris. Le Tzigane dans la pensée populaire européenne. Étude des stéréotypes ethniques. *Cahiers de Littérature Orale*, 30 (1991), 115–155. old.; Miért rossz sors a cigánysors? *Beszélő*, 2001. július–augusztus, 115–124. old.

36 ■ A megtáncoltatott és az ördöngös zsidó, *Sztereotípiák és közhelyek dialektikája a folklórban*. The Jew in Hungarian Oral Literature. In: Anna-Leena Siikala (ed.): *Folklore Processes. In Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday*. *Studia Fennica*, 1992; Stéréotypes ethniques et littérature orale. L'image du juif dans deux contes merveilleux hongrois. *Cahiers de littérature orale* 44 (1998), 173–190. old.

37 ■ Mandics György: Mítoszok születése és bukása. Ha sok a megválaszolatlan kérdés. 2–3. *Szabad Szó*, 1986. október 8. és 15.

38 ■ L. Mandics György: *Zöld emberkék, tollas kígyók, tüzes szekerek...* Albatrosz, Bukarest, 1977. 129–130. old. Görög-Karády Veronika a mítosznak egy magyar és egy cigány változatát ismertette Minneapolisban 1982-ben, az American Folklore Society gyűlésén *Ethnic Identity Stereotypes: Gypsies in Hungarian Oral Literature* c. előadásában. A magyar változatban a fehér a tökéletes alkotás, a cigányban a barna cigány.

39 ■ Küllős Imola: Köszöntjük Görög Veronikát. *Néprajzi Hírek*, 34 (2005), 1–2. szám, 97–99. old.

40 ■ Richard Dorson (ed): *African Folklore*. Anchor Books, New York, 1972.

41 ■ *Littérature orale d'Afrique Noire – Bibliographie Analytique*. Maisonneuve et Larose, Paris, 1981; *Bibliographie annotée. Littérature orale d'Afrique Noire*. CILF, Paris, 1992.